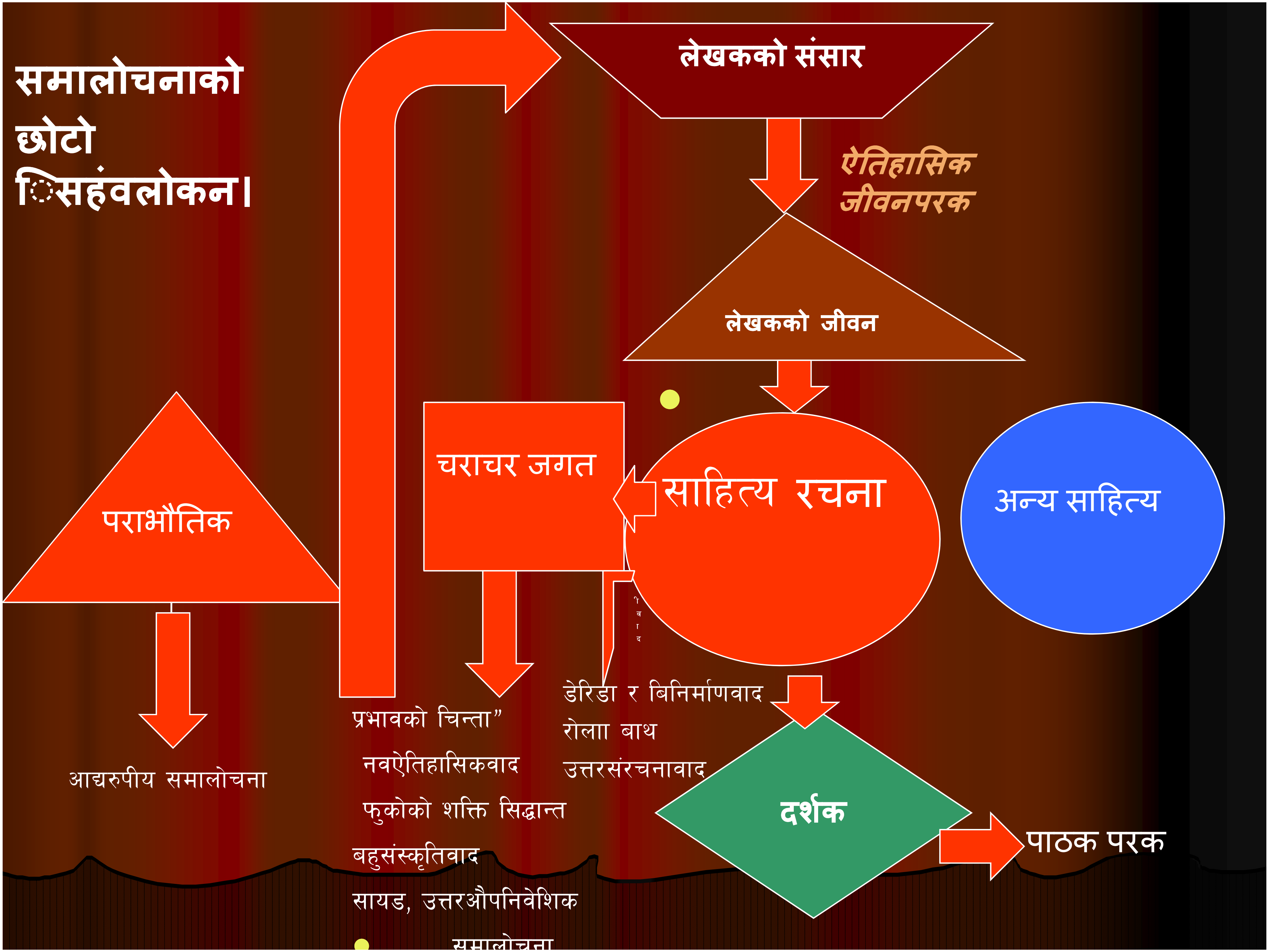
समालोचनाको
छोटो
िसहंवलोकन।
लेखकको संसार
ऐतिहासिक
जीवनपरक
लेखकको जीवन
पराभौतिक
चराचर जगत
साहित्य रचना
अन्य साहित्य
आद्यरुपीय समालोचना
प्रभावको चिन्ता”
नवऐतिहासिकवाद
फुकोको शक्ति सिद्धान्त
बहुसंस्कृतिवाद
सायड, उत्तरऔपनिवेशिक
समालोचना
डेरिडा र बिनिर्माणवाद
रोलाा बाथ
उत्तरसंरचनावाद
दर्शक
पाठक परक

पाश्चात्य
कला-साहित्य समालोचनाको
प्राज्ञिक परम्परा

- अनुक्रम
- १ ग्रीसेली बौदिक प्रस्फुटनका प्राज्ञिक आधारहरु
  - मिथक निर्माण प्रविति
  - प्राकितिक दर्शनशास्त्रीहरु
- २ ग्रीसेली कला - साहित्यको उत्कर्ष
- होमर, सुकरात, प्लेटो एरिस्टोटल
- ३. हेलेनवादी युग
- ४. रोमेली युग
  - सेनेका : प्रतिशोध दु:खान्त
  - होरेस : वाग्मिता वा वक्तृता
  - क्विन्टिलियन
  - लोञ्जाइनस उदात्त-सिद्धान्त
- ५. पाश्चात्य पृष्ठभूमिमा जन्मिएका प्रमुख धर्महरु र साहित्यमा तिनको प्रभाव
  - ईसाइ
  - मुस्लिम
  - यहुदी

६. मध्ययुग : धर्मसत्ता र राज्यसत्ताको द्वन्द

- चर्चको सर्वोच्चता
- सन्त अगस्टाइन, थोमस अक्विनस, दति बोकासियो

७. पुनजागरणकाल : पृष्ठभूमि

- दिशासूचकयन्त्र, बारुद र मुद्रण यन्त्रका आविष्कार
- उपनिवेशहरुको विस्तार
- शर्क्सापियरको दुःखान्तकमा पाइने सार्वभौम अपील
- शास्त्रीय साहित्यको अन्वेषण
- पुनर्जागरणकालीन ललितकलामा नग्नताको प्रयोग
- सिड्नी, क्यास्टेलभेट्रो, वेन जोन्सोन
- अन्वितित्रयको सिद्धान्त

८. नवशास्त्रीयतावादी युग : अठारौं शताब्दी

- रोमेली नमुनाको अनुशरण
- फ्रान्सेली सौम्यताको प्रभाव
- अगस्टेली युग : शिक्षा र मनोरञ्जन
- डा जोन्सोन
- अलेकज्याण्डर पोप
- तर्कको युग
- प्रकृतिको अनुशरण
- सृष्टिको भव्य शृङ्खला
- मानववाद
- डेइज्म
- ड्राइडेन, हब्स, बेकोन, दिदरो, भोल्नेयर एडिसन, वर्क, ह्युम
- लक : इम्पाइरिसिज्म
- डेका : हेतुबाद÷बुद्धिवाद

- इम्यानुअल कान्त, रुसो, गेटे, ब्लेक, सिलर, स्लेगल, वर्डस्वर्थ, कोलेरिज, किट्स, शैली, पिकक, सोपेनआवर हेरोल, इमर्सन, कार्लाइल
- भिक्टोरियन युग : म्याथु आर्नोल्ड -नातिवादी समालोचना)
- सौन्दर्यवादी आन्दोलन
- प्रकृतवाद÷यथार्थवाद

फ्रान्सेली प्रतीकवादी आन्दोलन बोद्लेयर, मलार्मे इत्यादी

निन्सेको अनिश्वरवादी सिद्धान्त

१०. आधुनिक युग : बीसौं शताब्दीको पूर्वार्द्ध

- प्रयोगवाद : आभा-गार्ड प्रवृत्ति
- क्रोचे : अभिव्यञ्जनावाद
- चेतन प्रवाह शैली
- इलियट : निर्वैयक्तिकताको सिद्धान्त, वस्तुगत समीकरण, परम्परा र व्यक्तिगत प्रतिभा, पराभौतिक कविता, ह्याम्लेटको कलात्मक विफलता
- आइ.ए. रिचर्डसको मूल्य सिद्धान्त
- मार्क्सवादी समालोचना (नमुनाहरु)

- बेकेटको बिसङ्गत रङ्गमञ्च
- नवसमालोचना
- रुसेली रुपवाद
- ऋतियथार्थवाद
- ऋस्तित्ववाद : हाइडागर, सार्व
- विसङ्गतिवाद
- घनत्ववाद
- अमूर्तकता
- संरचनावाद र यसका अन्तरविधागत प्रभाव
- समालोचनाको मनोविश्लेषणात्मक पाठशाला फ्रायड जुङ्ग लको, जुलिया क्रिष्टेभा
- आद्यरुपीय समालोचना (नर्थप फ्राई)

११. उत्तरआधुनिक युग : बीसौं शताब्दीको उत्तरार्द्ध

- डेरिडा र बिनिर्माणवाद

- रोलाा बाथ
- उत्तरसंरचनावाद
- नारीवाद
- ह्यारोल्ड ब्लुमको “प्रभावको चिन्ता”
- समलिङ्गी साहित्य
- नवऐतिहासिकवाद
- फुकोको शक्ति सिद्धान्त
- बहुसंस्कृतिवाद
- सायड, याचेबे : उत्तरऔपनिवेशिक समालोचना
- शीतयुद्धको समाप्ति
- अपाश्चात्य साहित्य सिद्धान्त
- पारदेशिक आप्रबासी समालोचना

नेपाली साहित्यको इतिहास

प्राथमिक (१८२५-१९४०), माध्यमिक (१९४१-१९७५) आधुनिक १९७६ सालदेखि २०१७ र उत्तर आधुनिक २०१७ सालदेखि हालसम्म

यसरी पृथ्वीनारायण शाहबाट बकश पाउने इच्छाका साथ सुवानन्द दासको बकसे साहित्यबाट सुरु भएको प्राथमिक काल मानवीय चेतनाको उजागर गर्नुभन्दा वढी गुमानी पन्त र सुन्दरानन्द बााणसम्म शासकका आज्ञाले शिलालेख सार्ने
उत्तरार्धमा यदुनाथ पोखेल र भानुभक्तले रामभक्ति धारामा साहित्यलाई अगाडि बढाए। कार्लमार्क्स भन्दा चार वर्ष जेठा भानुभक्तले यता वधुशिक्षा लेख्दै गर्दा पश्चिममा कार्लमार्क्सले कम्युनिस्ट घोषणापत्र लेखेको समयलाई दाँज्दा नेपाली चेतनाको स्तर अर्धविकसित रहेको पाइए पनि झन्डै १५२ वर्षको अवधिमा होमनाथ सुवेदी सम्म
। नेपाललाई भाषिक र साास्कृतिक रूपमा एक बनाउने भानुभक्तको योगदान नेपाली भाषा साहित्यमा अग्रपंङ्तिमा छनै तर संस्कृतबाट उल्था गरेर भानुभक्तले रामायणबाट बनाएको धरातलकै सामीप्यमा भूपि शेरचनकै पालासम्म हिन्दी साहित्यको चोरी चाकरीले नेपाली साहित्य जति विकसित हुन पर्थ्यो त्यति चाँही हुन नसकेको आभाष पाईन्छ। हाल आएर त्यो क्षेत्र बढेर अंङ्ग्रेजी र अन्य साहित्यमा सरेको छ। अंङ्ग्रेजी समालोचक टि.एस.इलियटले भनेझैं परम्परा चोर्ने निहामा व्यक्तिगत वुद्धिको प्रयोग नगर्दा जन्मने साहित्य शुद्ध प्रतिलिपि साहित्य हुन्छ र हो पनि त्यस्तै ।

माध्यमिक कालमा मोतिराम भट्ट, बालकृष्ण सम, लेखनाथ पौडयालहरूले साहित्यलाई धनुष्टङ्कार साहित्यबाट मानवीय साहित्यमा अझै साहित्यमा संभ्रान्त उत्कथनता जे-होस् सुन्दरान्द वाणा-देखि देवकोटाको प्रभुजी मलाई भेडो बनाऊसम्म

२०१७ सालदेखि व्याप्त रहेको पञ्चायती युगभित्रै एकातिर रामभक्ति धाराका अर्कोतिर अमेरिकी राष्ट्रिय कवि वाल्ट ह्विटमेनका

धनुष्टङ्कारसाहित्यलाई छोडेर पश्चिममा दोस्रो विश्वयुद्धपछि सुरु भएको उत्तर आधुनिकता नेपालको भूगोलमा बस्ने धेरै साहित्यकारहरूमा प्रजातन्त्रको पुर्नस्थापनापछि सुरु भए पनि सम, रिमाल पौड्यालले रोपेको त्यो चेतले नेपाली साहित्यमा नारी लेखन, सीमान्त लेखन, जनजातीय संस्कृतिको अध्ययन आप्रवासी लेखनजस्ता अनेकन धारहरूको उदय भयो ।

१९८० को दशकमा फ्रान्सेली समालोचक मिसेल फुक्कोले डेरिडाकै पंङ्क्तमा उभिादै शक्तिको नयाँ क्षितिजीय नमुना प्रस्तुत गरे । यसको फलस्वरूप देशभित्र पनि व्यक्तिवादी चरित्रको विरुद्ध कडा प्रहार हुन थाले भने अर्कोतिर विश्व मानचित्रमै अंङ्ग्रेजी संस्कृति सभ्यता र साहित्यप्रतिको बढ्दो मोह खस्कादै गयो । पश्चिमभित्रै पश्चिमेतर अध्ययन शास्त्रको सुरुआत भयो ।

अंङ्ग्रेजी भाषालाई कामचलाउ भाषाको रूपमा प्रयोग
पश्चिममा रहेका विभिन्न समुदायहरूले अंङ्ग्रेजी भाषामा आ^ना संस्कृति लेखिरहेछन् भने कति लेखकहरूले पश्चिमेली भाषा, संस्कृति र सहित्यको सवालनै नउठाई आ^नै सांस्कृतिक धरोहर उजागर
। उदाहरणको लागि अन्तराष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाजले नेपाली भाषाको स्कुल र नेपालको अंङ्ग्रेजी विभागमा पश्चिमेतर अध्ययनशास्त्रअर्न्तगत अनुवाद तेस्रो विश्वका साहित्यिक एवं सास्कृतिक पछौटेपनको अध्ययनदेखि स्वयं महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको शाकुन्तल महाकाव्य, अंङ्ग्रेजी विभागमा पढाइनु यसको ज्वलन्त उदाहरण र नौलो सुरुआत हो ।

यो उत्तर आधुनिक चेत पकडेर लेख्ने उत्तर आधुनिक लेखनमा मोहन कोइराला, जगदिश शमशेर राणा, पारिजात, गोपाल पराजुली गोविन्द राज भ§राई, इन्द्रबहादुर राई, अभि सुवेदी मञ्जु काााचुली होमनाथ सुवेदीको योगदान अग्रपङ्क्तिमा छ ।

एक्काइसौ सताब्दी

एक्काइसौा सताब्दीको सुरुआतसंगै विश्वसाहित्यमा सांस्कृतिक अध्ययन तथा उत्तरउपनिवेशिक अध्ययनले विशेष महŒव राखेको छ। यसबाट के प्रस्ट हुन्छ भने संसार एकातिर विज्ञान र प्रविधिको विकासले सानो गाउामा परिणत भएको छ भने अर्कोतिर सांस्कृतिक विविधताका नयाा नयाा रहस्यह¿ उद्घाटित हु“दैछन् र सम्मानित पनि। भी.एस. नयपालदेखि जे. एम.कोएट् हु“दै हालसालै ह्यारोल्ड पिन्टरलाई नोबेल पुरस्कारबाट सम्मानित गरिनुले सामाजिक, आर्थिक र भौगोलिक ¿पमा पिछडिएका आवाजहरु क्रमश: अगाडि आइरहेको यथार्थतालाई रहस्योद्घाटन गर्दछ। यो दृश्यले नाइजेरियाका उत्तर उपनिवेशिक समालोचक चिनुवा एचेवेले भन्ने गरेको सबै संस्कृति र राष्ट«ह¿को आˆनै मापदण्ड र महŒव हुन्छ भन्ने कुरालाई अझ सशक्त बनाएको छ। स्यामुयल हन्टि·टन, थ्योडोर एडोर्नो, इड्वार्ड सइड, मिसेल फुको जस्ता अनेकन वर्तमान युगका होनहार संस्कृति समालोचकह¿ले आ–आˆनो भाषा संस्कृतिको अध्ययन आजको साहित्यको अध्ययन भएको विषय अझ बढी चरितार्थ पारेका छन्। पश्चिमा संस्कृति संसारको एक्लो संस्कृति बन्ने सम्भावना छ भन्ने नोबेल पुस्कार विजेता एसियन मूलका लेखक भी.एस.नइपलको विचारलाई ह्यारोल्ड पिन्टरका विचारले खल्लो बनाइदिएका छन्। पश्चिमेतरका लेखकमात्र हैन पिन्टर बेलायती महान नाटककार भैकन अमेरिका र बेलायती योजनाले मध्यपूर्वमा पारेको खराब असरको खुलेर विरोध गरे। अन्तत्वगत्वा उनको पहिचान र मान्यतालाई स्विडिस एकेडेमिले स्वागत गरिछाड्यो र २००५ सालको नोबेल पुरस्कार उहा“लाई नै दिने घोषणा गरे। क्रान्तिको चेतना, मानवतावादी दृष्टिकोण सागै त्यो घटनाले समसामयिक राजनितिक परिस्थितिलाई साहित्यकै प“ाटमा अझै नजिक ल्यायो। अर्का संस्कृति–समालोचक स्टट हलका विचारसाग सहमत हु“दै आÇनो सांस्कृतिक परिचय नै आप्रवासी लेखनको भूलभूत विषय भएको तथ्य आजसम्म आप्रवासी लेखकमा देखिएको संचेतनाले देखाउ“छ।

आप्रवास

आप्रवास भन्ने शब्द म्ष्कउभचकष्यल ले इजरायलबाहिरका यहुदी समुदाय भन्ने बुझ्ाउाछ। धेरै यहुदीहरू जो इजरायलबाहिर थिए उनीहरूले परम्परागत रूपमा आफूहरूलाई निर्वासनमा रहेको विश्वास गर्दथे। यद्यपि धेरै यहुदीहरू सो विचारसाग सहमत छैनन्। ऐतिहासीक रूपमा आप्रवासी धारणा धेरै रूपमा विकसित हादै आयो र प्रथम महत्त्वपूर्ण आप्रवासीले ५८६ वि सी को माथि उल्लेखित यहुदीहरूको निर्वासनलाई संकेत गर्छ भने सबैभन्दा ठूलो आप्रवासिताले ५ लाख यहुदीहरूको निर्वासनलाई जनाउाछ जुन १८०० वर्षसम्म रहेको थियो। बीसौं शताब्दीमा आएर आफ्नो घरबाट छरपस्ट भएका व्यक्तिहरूलाई चिनाउनको लागि आप्रवास भन्ने शब्द प्रचलनमा आयो। यसै अर्न्तगत अहिले हामी नेपाली भारतीय, अफ्रिकीय, अमेरिकन आप्रवास भन्दछौा। यसको अध्ययन सांस्कृतिक अध्ययन मध्यको एक मुख्य शैक्षिक अध्ययन भएको छ।

आप्रवास

अगम सिंह गिरीको गीत सुगौली सन्धि हामीले बिर्सेका छैनौा भनिदे । किल्ला कागडा हामीले बिर्सेका छैनौं भनिदे र अमर गुरु· दाजुका नौ लाख तारा उदाए.... आदि गीतले त्यही आप्रवासी दुःखलाई प्रस्टाउछन् जुन यहुदीहरूको आप्रवास भन्दा कुनै पनि सर्त र अवस्थामा कम कारुणिक छैन । यस्तै पीडा पाईन्छ सङ्गीतकार मित्रसेन भित्र जसले भारतीय राष्ट्रिय गीतमा संङ्गीत भरेका छन् र जसको भारत वहिर्गमन भारतीय सेनामा भर्ती हुनु भएको थियो । आखिर जो जहाा गए पनि प्रत्येक नेपालीको सुवासको थलो आखिर नेपाल नै हो र तेरो मूल र परिचय के हो भन्ने प्रश्नको मात्र एउटा उत्तर 'नेपाली' हो । यसरी पेटको बचाउको लागि एकातिर नेपालीहरू मूल थलोबाट बाहिरिएका छन् भने अर्कोतिर मुलुकले उनीहरूको ज्ञान र भविष्यलाई थाम्न नसक्नु पनि देश छोड्नुको अर्को टड्कारो कारण बनेको छ । यस तथ्यलाई उत्तर उपनिवेशिक समालोचकहरु वि. एसक्र ˆट, जेरेथजिरिफ, हेलेन टिफिनले आ ˆनो पुस्तक प्भथ ऋयलअभउत ष्ल एयकत ऋययिलष्बी क्तगमष्भक मा युरोपियनहरूको क्षणिक तथा स्थायी विचलन साम्राज्य धारणाले प्रेरित थियो भन्ने प्रसङ्ग उल्लेख छ । आर्थिक शोषणले त्यहाँको जनसङ्ख्या उनीहरूको दास बन्न छोडेपछि र काला र गोराबीचको खाडल केही पुरिएपछि भारत, मलाया, चिन पश्चिम इन्डिज र एसियाबाट कामदारहरूको माग बढ्दै गयो र पश्चिमा देशमा मानिसहरू आप्रवासी रूपमा बसाई सरेको ठहरलाई विचार गर्दा नेपालीहरू पनि त्यसरी नै गएको विश्वास गर्न सकिन्छ । जुनसुकै कारणबाट भए पनि भारत, चिन, कोरिया, अरब मुलुक, अफ्रिका, युरोप र अमेरिका हुँदै लगभग संसारभरिनै नेपालीहरू बढेको पाइन्छ । यसको परिणति हो भारतदेखि अमेरिकासम्म नेपाली भाषा प्रवर्द्धनमा खोलिएका विभिन्न संस्थाहरू एवं विद्युतीय र छापामा बुलन्द भइरहेका नेपाली प्रवासी स्वरहरु यो आवाज बुलन्द गर्नेहरूमा होमनाथ सुवेदी, मोहन सिटौला, वामा ढुङ्गाना, डा. हरिहर भ§राइ, डा. हरिराज भ§राइ कमार बस्नेत, कल्पना सुवेदी, शाश्वत पराजुली, पोषेन्द्र सत्याल, लता शर्मा, हेमन्त श्रेष्ठ, वसन्त श्रेष्ठ शिव प्रसाद शर्मा, गिरीश पोखेल, कपिल अधिकारी, गोविन्द गिरी 'प्रेरणा', गिता खत्री, जिवा लामिछाने, शिव गौतम, केदार गुरूङ्ग लगायतका धेरै नेपाली मूलका लेखकहरु हुनुहुन्छ ॥ भारतको अनेकौा ठाउँहरू जस्तै दार्जिलि·, खर्सा·, सिलिगुडी, गौहाटी, सिल·, मणीपुर देहरादुन आदि ठाउँहरूमा खोलिएका साहित्य परिषद साहित्यिक राजनैतिक संस्थाहरू आदिले प्रवर्द्धन गरेको भाषा संस्कृतिदेखि अन्तराष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज अमेरिका नेपाली यती एसोसियसन युके देखि फ्रि नेपाल डटकम, सुस्केरा डटकम, नेपाल जापान डटकम परदेश डटकम, अन्तर्दृष्टि, नेपाली पोस्टकम सबै विद्युतीय र छापा प्रकाशनले प्रकाशित गर्ने लेख रचनादेखि उनीहरूले आयोजना गर्ने विभिन्न सभा सम्मेलनहरूमा नेपाली मौलिकपन र परिचय गाँसिएर आउँछ ।

विशुद्ध रूपमा नेपाली भाषा साहित्यको सम्वर्द्धन गर्न १४ वर्ष पहिले वासि·टन डिसीमा स्थापना भएको अन्तराष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाजले आजसम्म तेइसओटा साहित्यिक किताव प्रकाशित गरिसकको र दुइ वर्ष अगाडि यसै संस्थावाट छापिएको गोपाल पराजुलीको

नयाँ ईश्वरको घोषणाले मदन पुरस्कार र होमनाथ सुवेदीका कृतिहरू रत्न श्रेष्ठ लगायतका पुरस्कार पाउनुले यस संस्थाको महत्त्वलाई अझ वढाएको छ। नेपालबाहिरका नेपाली साहित्यका अग्रज होमनाथ सुवेदीको नेपाली साहित्य र समाजलाई अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा चिनाउन दुवै भाषिक र साङ्गठनिक रूपमा ठूलो योगदान रहेको पाइन्छ। उहाँद्वारा लिखित सम्पूर्ण कृतिहरूमा आप्रवासी चेतना पाइन्छ। **न्याउली** २०४३ देखि **ताकमा दर्पण** २०५५ सम्म आउँदा संस्कृति लेखक

थ्योडोर एडर्नोले भने झौ मानिसले आफूलाई बिर्सन सक्तछ तर आÇना मूल्य मान्यतालाई मृत्युपर्यन्त बिर्सन सक्तैन भन्ने वाक्यांश चरितार्थ भएको छ

नेपाली साहित्यसँविभिन्न वाद र आन्दोलन

१९२०(१९५० को नवकविता

नेपाली साहित्यमा आधुनिकता र मुल्या।नको प्रश्न

नेपाली साहित्यमा केही सËठन र आन्दोलनहरु

मोतीमण्डली

मर्कैपर्व

झर्रोवादी आन्दोलन

आयामेली आन्दोलन

लेकाली समूह

राल्फानी आन्दोलन

अस्वीकृत जमात

अमलेख

यa राइटर्स फ्रन्ट

बुटपालिस

सडक कविता क्रान्ति

भोक कविता आन्दोलान

सर्वनाम (र सडक नाटक अभियान)

रËकर्मीहरुको आरोहण मञ्च, तरलवाद

लीलालेखन

जनआन्दोलान २०४६ र साहित्यकारहरु

केही नयाा आन्दोलन

चक्रव्यूह सञ्चेतना

चक्रव्यूह सञ्चेतना

(दार्जिलिª रहादा त्रिमुर्तिहरुले आयामेली आन्दोलनको घोषणा गरेको चालीस वर्षपछि त्यस्तै तर त्योभन्दा फरक एउटा आन्दोलनको काठमाडौाबाट घोषणा भयो । यसको नाम चक्रव्यूह सञ्चेतना । त्यस्तै किनभने यो पनि तीन जना भर्खरै विश्वविद्यालयीय पठनपाठन पूरा गरेका युवाबाटै आरम्भ गरिएको आन्दोलन हो र यसले पनि समालोचकिय परम्परामा एउटा नौलो दृष्टिकोण स्थापित हुनुपर्ने धारणा राख्तछ ।

यसका तीन जना स्थापक हुन् एच्.बी. भण्डारी,ञप्रभातञ,सुरेश हााचेकाली र दुर्गाप्रसाद पोखरेल । चक्रव्यूह पूर्ण रुपले सिर्जनाको मुल्याÍनविषयक सौन्दर्यशास्त्रको नवचिन्तन हो । यसले सौन्दर्यशास्त्रलाई नयाा परिभाषा दिन खोजेको छ । यसले साहित्यलाई जीवनवादी सि₵न्तसाग जोडेर हेर्दछ । यसले रचनालाई मुल्याÍन गर्दा अनैकौा पाटा, सि₵न्त, विचार र विविधताको सËमका रुपमा हेर्ने आग्रह गर्दछ । भाषावाª्मयको चिन्तनभित्र पस्नु भनेको चक्रव्यूहमा फस्न हो । तर त्यो आह्ृदलकारी हुन्छ । यसले उठाएको काव्य चिन्तनबाट उत्पन्न हुने गर्त अनन्तन र आह्ृदलकारी हुन्छ । यसमा अनेक धारणाको पुनरावृत्तिलाई केन्द्रक विचार मानिएको छ । यसको निर्माणमा प्राचीन पुर्वीय चिन्तनपद्धति तथा आधुनिक पाश्चात्य पद्धतिको समागम छ । गोविन्द राज भट्टराई